

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра економіки, права та управління бізнесом

Допущено до захисту
Завідувач кафедри

“___” грудень 2023 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістра
зі спеціальності 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»
за освітньою програмою професійного спрямування
«Муніципальне підприємництво»

на тему: **«ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НА
ЛОКАЛЬНОМУ РІВНІ (НА ПРИКЛАДІ МАРАЗЛІВСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ
ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ)»**

Виконавець:

студент ЦЗВФН

Малечко Олександр Вікторович _____

Науковий керівник:

к.е.н, старший викладач

Подмазко Олексій Михайлович _____

Одеса 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ.....	6
1.1. Соціально-економічна сутність територіальних громад	6
1.2. Сутність та зміст конкурентоспроможності територіальних громад.....	21
1.3. Інституційно-організаційне забезпечення розвитку територіальних громад	27
РОЗДІЛ 2. АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА СТАНУ РОЗВИТКУ МАРАЗЛІЇВСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ.....	39
2.1. Методичний підхід до оцінювання конкурентоспроможності територіальних громад.....	39
2.2. Аналіз соціально-економічного розвитку Маразліївської територіальної громади.....	42
2.3. SWOT-аналіз Маразліївської територіальної громади	50
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРО- МОЖНОСТІ МАРАЗЛІЇВСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ	54
3.1. Стратегічні пріоритети та механізми забезпечення конкурентоспроможності територіальних громад	54
3.2. Пріоритетні напрями підвищення конкурентоспроможності Маразліївської ТГ	61
3.3. Пропозиції щодо реалізації стратегії підвищення конкурентоспроможності Маразліївської ТГ	63
ВИСНОВКИ.....	70
Список використаних джерел.....	74

ВСТУП

Актуальність теми. У контексті адміністративно-територіальної реформи та фінансової децентралізації України виникає необхідність вирішення складних завдань для соціально-економічного комплексу країни. Поточна модель управління не забезпечує ефективне вирішення основних проблем, таких як створення сприятливого життєвого середовища, забезпечення населення кваліфікованими та доступними адміністративними, соціальними та іншими послугами на відповідних територіях, а також утворення сприятливого економічного клімату для зменшення дисбалансу між різними територіальними громадами. Створення фінансово стійких територіальних громад, які здатні забезпечити відповідні економічні, соціальні та екологічні показники розвитку, можливе лише за умови підвищення їх конкурентоспроможності в різних сферах. Таким чином, важливим є вивчення факторів, що сприяють підвищенню конкурентоспроможності територіальних громад, та розроблення ефективних механізмів формування основи фінансової стабільності громади для досягнення високого європейського рівня розвитку.

Актуальність дослідження питань підвищення конкурентоспроможності підприємств та регіону, а також забезпечення їх фінансової стабільності надзвичайно важлива для України та інших розвинених європейських країн. Зарубіжні вчені, такі як І. Ансофф, Г. Гамель, П. Друкер, Р. Ешенбах, Ф. Котлер, М. Портер, К. Прахалад, А. Томпсон, Ф. Хайєк, Й. Шумпетер та інші, а також українські економісти, наприклад, О. Амоша, Б. Андрушків, В. Базилевич, І. Бланк, С. Войтко, А. Гальчинський, В. Гесць, Л. Головкова, О. Кузьмін, О. Савицька, С. Савчук, В. Шарко та інші, зробили значний внесок у вивчення теоретико-методологічних аспектів конкуренції та конкурентоспроможності.

Дослідники фокусуються на вивченні окремих конкурентних переваг та факторів, які сприяють підвищенню конкурентоспроможності, а також на аналізі обмежувальних факторів і причин низького рівня

конкурентоспроможності підприємств та регіонів держави. Однак залишаються недослідженими питання, пов'язані з підвищенням конкурентоспроможності територіальних громад в контексті адміністративно-територіальної реформи. Це робить тему кваліфікаційної роботи особливо актуальною.

Мета кваліфікаційної роботи – дослідження теоретичних, методичних та прикладних аспектів забезпечення конкурентоспроможності територіальних громад.

Мета роботи реалізується через конкретні **завдання**:

- охарактеризувати соціально-економічну сутність територіальних громад;
- визначити сутність та зміст конкурентоспроможності територіальних громад;
- визначити інституційно-організаційне забезпечення розвитку територіальних громад;
- обґрунтувати методичний підхід до оцінювання конкурентоспроможності територіальних громад;
- проаналізувати соціально-економічний розвиток Маразліївської територіальної громади;
- здійснити SWOT-аналіз Маразліївської територіальної громади;
- окреслити стратегічні пріоритети та механізми забезпечення конкурентоспроможності територіальних громад;
- визначити пріоритетні напрями підвищення конкурентоспроможності Маразліївської ТГ;
- розробити та обґрунтувати пропозиції щодо реалізації стратегії підвищення конкурентоспроможності Маразліївської ТГ.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних, методичних та прикладних аспектів забезпечення конкурентоспроможності територіальних.

Об'єкт дослідження – процес забезпечення конкурентоспроможності територіальних громад.

Методи дослідження. Для проведення дослідження та досягнення визначеної мети в роботі використано методи індукції та дедукції, узагальнення, групування та аналізу різноманітних показників. Ці методи використовуються для формування аналізу соціально-економічного розвитку громади, визначення факторів впливу та можливих наслідків. Також застосовано метод статистичних порівнянь та використано графічні зображення фактичних показників. Табличне узагальнення та порівняння даних за чисельністю та результативністю діяльності територіальної громади допомагає систематизувати і представити отримані результати.

Інформаційна база дослідження: наукові роботи з проблематики конкурентоспроможності територій та шляхів її підвищення, нормативно-правові акти, що регламентують питання формування територіальних громад, дані Державної служби статистики України та головного управління статистики в Одеській області, матеріали мережі Інтернет.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (54 найменування). Загальний обсяг роботи становить 78 сторінок. Основний зміст викладено на 73 сторінках. Робота містить 2 таблиці, 16 рисунків.

Публікація. За результатами виконання кваліфікаційної роботи магістра опубліковано 1 тези доповіді: Каражия Е.А., Малечко О.В. Методи забезпечення конкурентоспроможності територіальних громад. *Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи*: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 22-23 вересня 2023 р.). Одеса, 2023. С. 123-126. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/16872>.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження щодо шляхів підвищення конкурентоспроможності на муніципальному рівні дозволило зробити такі висновки:

1. Зміст терміну "об'єднана територіальна громада", що є основним складовим елементом системи місцевого самоврядування, розкрито як добровільне об'єднання жителів кількох різних сіл, селищ або міст в межах однієї області в єдину адміністративно-територіальну одиницю, керовану органами місцевого самоврядування. Така громада формує свій бюджет, володіє та використовує власний ресурсний потенціал для господарської діяльності, спрямованої на спільні інтереси всіх її членів, з метою досягнення економічного та соціального добробуту.

2. Наявність конкретизованого переліку якісних чинників, за допомогою яких оцінюється конкурентоспроможність територіальної громади, дозволяє їй провести оцінку та визначити параметри, які визначають стратегію розвитку. Без системи оцінки таких параметрів громади не зможуть сформулювати чіткі цілі та завдання щодо напрямів інвестицій або розвитку інфраструктури, що ускладнює формування їхньої конкурентоспроможності.

3. Інституційно-правове та інституційно-організаційне забезпечення функціонування територіальних громад різноманітне завдяки великій кількості інституцій та інструментів. Незважаючи на те, що децентралізація спрямована на створення рівних умов для всіх громад, проблеми, такі як мінливість законодавства та розбіжність інтересів, обмежують їхню конкурентоспроможність. Це актуалізує проблему підвищення економічної активності громад, створення центрів економічного зростання та наращення соціального капіталу.

4. Більш конкурентоспроможною слід вважати громаду, яка має кращі ресурси для свого розвитку і більш ефективно використовує їх порівняно з іншими громадами. Для оцінки конкурентоспроможності територіальних

громад пропонується розділити ресурси громад на дві підгрупи: фінансово-економічні та людські ресурси. До першої групи відносяться фінансові, бюджетні, інвестиційні, виробничі, інфраструктурні, природні та інші ресурси. При вивченні територіальних громад людський ресурс розумно виділити в окрему групу, враховуючи вирішальну роль людей у розвитку територіальних громад та необхідність інвестування в їх розвиток. Конкурентоспроможність територіальних громад на пряму залежить від функціонування на їхній території суб'єктів господарювання, які є основними платниками податків до місцевих бюджетів. Для більшості сільських ОТГ характерною є низька якість комунальної та транспортної інфраструктури, несприятливий бізнес-клімат, що сприяло концентрації підприємницьких структур у обласному центрі та більш розвинених приміських територіях.

5. Маразліївська сільська рада розташована на території Білгород-Дністровського району Одеської області, адміністративний центр – село Маразліївка. Маразліївська сільська рада, як об'єднана територіальна громада, створена 17 листопада 2015 року шляхом об'єднання трьох сільських рад, до складу яких входить 8 населених пунктів. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 р. № 720-р «Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Одеської області» до Маразліївської сільської ради було приєднано Монашівську сільську раду (с. Монаші), тим самим збільшивши кількість населених пунктів громади до 9. У Маразліївській ТГ базовою основою економіки є багатогалузеве сільське господарство, яке спеціалізується на вирощуванні зернових культур та багаторічних насаджень.

6. Аналіз співвідношення потенціалу громади із зовнішнім середовищем було здійснено за допомогою матриці SWOT-аналізу. Аналіз SWOT-матриці дозволив виявити взаємозв'язки між «внутрішніми» (сильні та слабкі сторони) та «зовнішніми» (можливості та загрози) факторами, які мають стратегічне значення для Маразліївської громади. Саме ці взаємозв'язки дозволяють сформулювати порівняльні переваги, виклики і ризики, які є основою для

стратегічного вибору – формулювання напрямів підвищення конкурентоспроможності громади.

7. Для визначення стратегічних пріоритетів розвитку територіальних громад та підвищення їх конкурентоспроможності, важливо спрямовати увагу на якісний аудит ресурсів громади та створення плану заходів для реалізації цих пріоритетів. Такий підхід передбачає використання діючих та інноваційних технологій, а також ефективних управлінських механізмів у роботі органів місцевого самоврядування. Це сприятиме підвищенню інституційної спроможності реформи децентралізації. Для забезпечення ефективності управління соціально-економічним розвитком громади важлива координація дій місцевих органів влади, громадських організацій та бізнесу. Також важливо впровадження системи моніторингу результатів з участю громади, що є основою публічного управління та демократії. Це сприятиме підвищенню громадського авторитету органів місцевого самоврядування. Узагальнюючи, активна участь громади в формуванні стратегічних пріоритетів та чітке визначення механізмів посилення конкурентних переваг територіальних громад дозволить покращити якість життя і зробити їх більш привабливими для мешканців. Таке чітке бачення керівництва громади щодо стратегічних напрямків сприяє швидшому розвитку, порівняно з періодом до реформи.

8. Базуючись на результатах соціально-економічного аналізу, SWOT-аналізу та SWOT-матриці, було обрано, як базову, динамічну (конкурентну стратегію), яка передбачає формування конкурентних переваг громади шляхом мінімізації впливу на розвиток слабких сторін за допомогою можливостей, які зараз виникають в нашій країні та у світі. При цьому громада повинна максимально використати свої сильні сторони. Таким чином були обрані такі напрями розвитку Маразліївської громади: 1. Відновлення дороги стратегічного значення Монаші – Тузли, що простягається на території громади. Інфраструктурний розвиток території громади як з'єднувальна ланка між курортними зонами та аграрними територіями Бессарабії, де формуються нові можливості для розкриття місцевого потенціалу. 2. Територія ефективного

економічного розвитку на основі ресурсного потенціалу особливо у сільському господарстві, що спрямовує до залучення інвесторів. Економічно приваблива перспектива в розширенні території під зрошувальну систему. 3. Будинки культури, як головні осередки, навколо яких існує культурне життя в сільській місцевості. 4. Фізична культура і спорт – це важлива частина нашого життя, а також вагомий фактор у зміцненні здоров'я кожного громадянина. 5. Здоров'я – це безперечна цінність, функціонування об'єктів охорони здоров'я – це ключова ціль для доступності і якості медичної допомоги, медичних послуг, медичного обслуговування. 6. Соціальний захист – як запорука добробуту населення. 7. Озеленення – шлях до продовження життя. Благоустрій та озеленення населених місць – це комплекс робіт, щодо створення і використання зелених насаджень у населених пунктах.

9. Для реалізації визначених у пункті 3.2 пріоритетних напрямів підвищення конкурентоспроможності Маразліївської територіальної громади та базуючись на аналітичній оцінці її соціально-економічного розвитку, що було представлено у Розділі 2 кваліфікаційної роботи, в роботі запропоновано та обґрунтовано проєкт щодо будівництва тепличного комплексу на території громади. Реалізація запропонованого проєкту дозволить Маразліївській громаді підсилити свої конкурентні переваги як серед громад Одеської області, так і серед громад всієї України, за рахунок створення нових робочих місць, збільшення доходів до бюджету громади, а також формування бренду громади.

Спираючись на потенціал громади, крім проєкту зі створення тепличного комплексу, також можна запропонувати такі заходи, направлені на підвищення конкурентоспроможності Маразліївської територіальної громади як: створення кооперативу з переробки фруктів та овочів; розміщення на території громади об'єктів альтернативної енергетики (сонячні електростанції); розлив мінеральної води на території громади, що є також привабливим варіантом завдяки наявній свердловині і зручному розташуванню.

Список використаних джерел

1. Абрамов Л.К., Азарова Т.В. Центр місцевої активності для розвитку громад. Кіровоград : ІСКМ, 2012. 144 с.
2. Білуха Л. А. Поняття територіальної громади та спроможної територіальної громади. *Теорія та практика державного управління*. 2017. №1(56). С. 1-6.р
3. Куц Ю. О. Територіальна громада: знаннєвість, дієвість : монографія / За заг. ред. Ю. О. Куца. Х. : «Апостроф», 2011. 340 с.
4. Муркович Л. Територіальна громада як суб'єкт місцевого самоврядування в Україні: теоретичні аспекти. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02\(5\)/10mliuta.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02(5)/10mliuta.pdf) (дата звернення 21.11.2023 р.).
5. Лісман Т. А. Визначення сутності поняття "територіальна громада". *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2017. №1. С. 289-295. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2017_1_42 (дата звернення 21.11.2023 р.)
6. Мещан І. В. Територіальна громада як суб'єкт соціального партнерства в управлінні закладами соціального обслуговування. *Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць*. Київ : Політехніка, 2014. №2(22). С. 106-110.
7. Ричкіна Л. Модель розвитку територіальної громади із застосуванням інструментів проектного менеджменту (на прикладі конкретних територіальних громад). *Ефективність державного управління: збірник наукових праць*. 2015. №45. С. 213-219.
8. Монастирський Г.Л. Муніципалізаційна парадигма управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня : монографія. Тернопіль : Економічна думка, ТНЕУ. 2010. 464 с.

9. Територіальна громада як базова ланка адміністративно-територіального устрою України: проблеми та перспективи реформування. К. : НІСД, 2016. 61 с.

10. Беновська Л. Я. Територіальна громада як суб'єкт регулювання розвитку територій: теоретичні аспекти. *Регіональна економіка*. 2018. №1(87). С. 30-39. URL: http://re.gov.ua/doi/re2018.01.030_u.php (дата звернення 21.11.2023 р.).

11. Управління ресурсоефективністю складних систем / В.П. Волков та ін.. *Комунальне господарство міст*. 2018. № 144. С. 100-109.

12. Соціально-економічне становище об'єднаних територіальних громад: Захід VS Центр: науково-аналітичне видання / І. Сторонянська та ін.. НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Львів, 2019. 64 с.

13. Управління стратегічним розвитком об'єднаних територіальних громад: інноваційні підходи та інструменти : монографія / за заг. та наук. ред. С. М. Серьогіна, Ю. П. Шарова. Д. : ДРІДУ НАДУ, 2016. 276 с.

14. Chavis D. Strategic Factors for Building Community: The Five C's Community, Connections, Control, Cash, & Collective Action. Baltimore: Campaign Consultation, 2006. 6 p.

15. Warren R. The Good Community – What would it be? *Journal of the Community Development Society*. 1970. № 1(1). P. 14-23.

16. Кльоба С.М. Організаційно-економічне забезпечення конкурентоспроможності територіальних громад регіону: дис. ... д. філософ. : 051 - Соціальні та поведінкові науки. Економіка. Державна установа "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього Національної академії наук України". Львів, 2021. 235 с. URL: http://ird.gov.ua/irdd/r154.004_klyobasm_dis.pdf (дата звернення 21.11.2023 р.).

17. Петрушенко Ю.М. Соціально економічна сутність та фінансова самодостатність територіальних громад. *Науковий вісник Чернівецького*

університету : збірник наук. праць. № 710-711. Економіка. Чернівці: ЧНУ, 2014. С. 45-48.

18. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> (дата звернення 21.11.2023 р.).

19. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 року. Відомості Верховної Ради. 2015. № 13. С. 91.

20. Розвиток соціальної сфери територіальних громад в умовах адміністративно- фінансової децентралізації / С. Л. Шульц та ін. Львів, 2018. 140 с.

21. Васильченко Г., Парасюк І., Єременко Н. Планування розвитку територіальних громад. К. : ТОВ «Підприємство «Ві Ен Ей», 2015. 256 с.

22. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. ст. 141. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення 21.11.2023 р.).

23. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-р#Text> (дата звернення 21.11.2023 р.).

24. Ільїна М.В. Класифікація територіальних громад на основі актив-орієнтованого підходу. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2018. № 1-2 (20-21). С. 53-57.

25. Яценко В. О. Класифікація територіальних громад як групових систем розселення за територіальними особливостями формування та розвитку. *Містобудування та територіальне планування : наук.-техн. зб. Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт.*. Київ : КНУБА, 2017. № 65. С. 570-582.

26. Мельник Д. М. Теоретичні засади формування територіальних громад: імплементація світового досвіду в Україну. *Агросвіт*. 2018. № 11. С. 33-

38. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/11_2018/8.pdf (дата звернення 21.11.2023 р.).

27. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку / за ред. З.С. Варналія. К.: Знання України, 2005. 498 с.

28. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні: актуальні проблеми, ризики та перспективи адміністративно-фінансової децентралізації / наук. редактор В.С. Кравців. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2017. 120 с.

29. Співак С., Королюк Т., Мазуренко О. Фактори підвищення конкурентоспроможності об'єднаних територіальних громад. *Галицький економічний вісник*. 2019. №6 (61). С. 22-29.

30. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів. Київ : Наш формат, 2018. 736 с.

31. Кириленко В. В. Історія економічних вчень : навчальний посібник. Тернопіль : Економічна думка, 2007. 233 с.

32. Подзізей О. Сутність та зміст конкурентоспроможності об'єднаних територіальних громад в умовах інклюзивного розвитку. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Том 4. № 24. 2020. С. 63-70.

33. Гайек Фрідріх А. Конституція свободи. Львів: Літопис, 2002. 556 с.

34. Портер М. Конкурентна стратегія. Техніки аналізу галузей і конкурентів. Київ : Наш формат, 2020. 424 с.

35. Дзямулич М. І. Сучасні зрушення в характері та структурі робочої сили. *Проблеми формування ринкової економіки: Міжвід. наук. зб. Спец. вип. Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики*. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики». Київ : КНЕУ, 2001. С. 206-208.

36. Білоус Я. Ю. Аналіз чинників конкурентоспроможності об'єднаних територіальних громад. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2017. № 6 (236). С. 26-32.

37. Іншаков О.В., Фролов Д.П. Інституція – ключ до розуміння економічних інститутів. *Економічна теорія*. 2011. № 1. С. 52-62.

38. Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування і реалізації прогнозних та програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади» від 30.03.2016 р. № 75. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FN020811.html (дата звернення 21.11.2023 р.).

39. Постанова КМУ «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 21.11.2023 р.).

40. Територіальний розвиток і регіональна політика в Україні / за наук. ред. В. С. Кравців. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2016. 218 с.

41. Дерун Т. М. Інституційне забезпечення процесу децентралізації та формування об'єднаних територіальних громад. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2019_11_15 (дата звернення 21.11.2023 р.).

42. Реєстр договорів по співробітництву територіальних громад. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/reestr-17.04.2020> (дата звернення 21.11.2023 р.).

43. Огляд ситуації щодо впровадження партнерств міських та сільських територіальних громад в умовах децентралізації та змін у державній регіональній політиці в Україні: аналітична записка / А. Ф. Ткачук та ін.. К. : 2019. 28 с.

44. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014 № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (дата звернення 21.11.2023 р.).

45. Практика міжмуніципального співробітництва (ММС) в Україні та джерела його фінансування. Мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2498377-uspisni-praktiki-mizmunicipalnogo-spivrobitnictva-obgovorili-u-rivnomu.html> (дата звернення 21.11.2023 р.).

46. IMD World Competitiveness Yearbook. International. Institute for Menadgment Development. URL: <http://www.imd.org/news/IMD-announces-int-2012-World-Competitiveness-Rankgs.cfm> (дата звернення 21.11.2023 р.)

47. World Economic Forum. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitivenessreport-2015-2016/faqs> (дата звернення 21.11.2023 р.)

48. Офіційний веб-сайт Маразліївської територіальної громади. URL: <https://marazliivska-gromada.gov.ua/> (дата звернення 21.11.2023 р.)

49. Інструментарій місцевого економічного розвитку: теорія, методологія, практика : монографія / за заг. ред. А. І. Ковальова. Київ : ФОП Гуляєва В. М., 2021. 413 с. URL: <https://cutt.ly/mRRIHU3> (дата звернення 21.11.2023 р.).

50. Сментина Н. В., Фіалковська А. А. Стратегічне планування місцевого розвитку : навч. посіб. К. : ФОП Гуляєва В.М., 2019. 244 с. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/10516> (дата звернення 21.11.2023 р.).